

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**

КЛИМЕНТЬЄВА Ольга Сергіївна

УДК 351.74:355

**ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ
У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Попова Олена Володимирівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Яворська Галина Харлампіївна,
Міжнародний гуманітарний
університет (м. Одеса), професор
кафедри загальногуманітарних дисциплін;

кандидат педагогічних наук
Шевцов Сергій Олександрович,
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України,
заступник директора.

Захист відбудеться 5 квітня 2017 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 214-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий 4 березня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У соціально-політичній ситуації, яка склалася на сьогодні в Україні, співробітникам правоохоронних органів доводиться нерідко діяти в особливих умовах, разом з усіма співгромадянами переживати матеріальні й моральні наслідки економічної кризи, руйнування звичної системи духовно-моральних цінностей та ідеалів. Специфічний характер діяльності працівників правоохоронних органів зумовлює її підвищену стресогенність і соціально-психологічну напруженість, адже така діяльність супроводжується значною кількістю різноманітних конфліктів як під час виконання цими працівниками своїх безпосередніх обов'язків, так і під час їхньої взаємодії з особовим складом. Зазвичай такі конфлікти є складними й різноманітними, оскільки правоохоронці під час виконання службових обов'язків мають справу із ситуаціями, що часто пов'язані з образами, насильством над особистістю, з опором представникам влади, із різноманітними злочинними діяннями. Тому в процесі професійної підготовки майбутні правоохоронці мають оволодіти конфліктологічними вміннями (тобто вміннями розв'язання конфліктів), що в майбутньому забезпечать успішне орієнтування в складній ситуації професійної взаємодії, правильне оцінювання значущості об'єкта конфлікту, управління негативними емоційними станами, можливість впливу на опонента, виконання дій, яку попереджують конфлікт або сприяють його подоланню.

Проте, як дає підстави стверджувати аналіз результатів проведеного пілотажного дослідження, конфліктологічна підготовка майбутніх правоохоронців у вищих відповідного профілю не розглядається як обов'язкова, має фрагментарний, дифузний характер і не забезпечує належного рівня сформованості вмінь розв'язання конфліктів. Тому випускники вищих навчальних закладів системи МВС України часто не готові до конструктивної конфліктологічної діяльності у взаємодії з предметною та соціальною підсистемами професійного середовища, не володіють на достатньому рівні конфліктологічними вміннями. Так, відповідно до отриманих на пілотному етапі даних, тільки у 12,8 % випускників вишів, що готують фахівців правоохоронної галузі, зазначені вміння сформовані на високому рівні, у 19,4 % молодих правоохоронців зафіксовано низький рівень конфліктологічних умінь (усього протестовано 376 осіб).

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема підготовки майбутніх правоохоронців до конструктивного вирішення конфліктів у професійному середовищі знайшла висвітлення в працях багатьох дослідників, зокрема в таких С. Ємельянов, А. Лукашенко, Н. Підбуцька, Н. Самсонова, Г. Яворська та інші); формування конфліктологічної готовності курсантів, особливості розв'язання конфліктних ситуацій працівниками органів внутрішніх справ (ОВС) (О. Бандурка, С. Гіренко, М. Козяр, О. Кришевич, В. Лазарева, О. Небрат, І. Устінов, С. Чистяков, С. Шевцов та інші); соціальний аспект у діяльності ОВС (М. Дідик, Н. Матюхіна, В. Поліщук, В. Синьов та інші); специфіка взаємодії правоохоронних органів із населенням (В. Барко, І. Ващенко, В. Друзь, О. Закернична, Г. Запорожцева,

В. Кривуша, В. Лефтеров, О. Олійник, О. Скакун та інші) і правопорушниками (В. Андросюк, О. Баєв, В. Васильєв, Б. Водолазський, А. Дулов, Н. Клименко, О. Кришевич, В. Коновалова, В. Лукашевич, Л. Філонов та інші).

Щоправда, у працях згаданих учених не розкрито повною мірою практичні аспекти конфліктологічної підготовки майбутніх правоохоронців, не запропоновано чіткої класифікації видів конфліктів, характерних для професійної діяльності працівників ОВС; не створено науково-обґрунтованих рекомендацій щодо розв'язання конфліктів у правоохоронній діяльності; методів урегулювання конфліктів, що виникають у підрозділах ОВС України; не розроблено умови ефективного формування в правоохоронців умінь розв'язувати конфлікти.

Актуальність зазначеної проблеми посилюється виявленими під час дослідження *суперечностями*, що спостерігаються в практиці професійної підготовки майбутніх правоохоронців:

- між об'єктивною потребою суспільства у фахівцях правоохоронної галузі, здатних вирішувати різноманітні конфлікти в професійній діяльності, та недостатнім рівнем конфліктологічної компетентності випускників ВНЗ системи МВС;
- між необхідністю вирішення проблеми формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців і недостатнім рівнем її теоретичної розробленості;
- між потребою формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців та нерозробленістю науково-методичного забезпечення цього процесу під час професійної підготовки правоохоронців у вищому навчальному закладі.

Отже, актуальність, недостатня теоретична розробленість проблеми та необхідність розв'язання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Тема дисертації є складовою частиною комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики професійної освіти й кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих педагогічних закладах» (РК № 200199004104). Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 6 від 23.12.2011 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від № 28.02.2012 р.).

Мета дослідження – визначити вплив теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов формування в майбутніх правоохоронців умінь розв'язувати конфлікти на рівень конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців.

Відповідно до мети дослідження визначено його **завдання**:

1. З'ясувати суть ключових понять дослідження та розкрити специфіку

конфліктів, притаманних професійній діяльності фахівця правоохоронної галузі.

2. Розробити класифікацію конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців.

3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки й експериментально перевірити ефективність цих умов.

4. Уточнити критерії й показники рівнів сформованості конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх правоохоронців.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки.

У процесі дослідження зроблено **припущення** про те, що ефективність формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки підвищиться за таких педагогічних умов: 1) створення культурно-освітнього середовища, спрямованого на культивування в курсантів гуманістичних цінностей, на розвиток в них загальної культури та морально-вольових якостей (конфліктостійкість, відповідальність, дисциплінованість, толерантність, витримка тощо); 2) оволодіння майбутніми правоохоронцями конфліктологічними знаннями як дієвим теоретичним підґрунтям відповідних умінь; 3) створення в різних видах професійної підготовки (у навчальній і позааудиторній виховній діяльності, під час стажування) навчально-виховних ситуацій, спрямованих на оволодіння курсантами конфліктологічними вміннями.

Для вирішення поставлених завдань було запроваджено комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичних*: аналіз, узагальнення, систематизація філософських, соціологічних, психолого-педагогічних праць вітчизняних і зарубіжних авторів із порушеної проблеми з метою визначення суті ключових понять дослідження й обґрунтування педагогічних умов формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки;

- *емпіричних*: анкетування, тестування, експертне оцінювання, ранжування, спостереження для визначення конфліктологічної компетентності курсантів; педагогічний експеримент для перевірки впливу педагогічних умов формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців на рівні їхньої конфліктологічної компетентності;

- *статистичних*: методи математичної статистики для обробки експериментальних даних, доведення вірогідності результатів експериментального дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* розроблено класифікацію конфліктологічних умінь майбутнього правоохоронця, яка включає інтелектуально-діагностичні, конструктивно-прогностичні, комунікативно-нормативні, емоційно-регулятивні, мовленнєво-технічні, рефлексивно-корегувальні вміння; науково обґрунтовано педагогічні умови ефективності процесу формування вмінь розв'язувати конфлікти у майбутніх

правоохоронців у процесі професійної підготовки (створення культурно-освітнього середовища, спрямованого на культивування в курсантів гуманістичних цінностей, розвиток у них загальної культури та морально-вольових якостей (конфліктостійкість, відповідальність, дисциплінованість, толерантність, витримка тощо); оволодіння майбутніми правоохоронцями конфліктологічними знаннями як дієвим теоретичним підґрунтям відповідних умінь; створення в різних видах професійної підготовки (у навчальній і позааудиторній виховній діяльності, під час стажування) навчально-виховних ситуацій, спрямованих на оволодіння курсантами конфліктологічними вміннями) та експериментально визначено вплив цих умов на рівні конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців;

- *уточнено* суть поняття «уміння майбутнього правоохоронця розв'язувати конфлікти» як інтегративного інтелектуально-діяльнісного утворення майбутнього фахівця, виражене в його здатності припиняти протидію сторін, які конфліктують, та вирішувати проблеми, що призвели до їх зіткнення, урегульовувати конфлікти на основі дотримання принципу верховенства права; критерії (мотиваційно-особистісний, інтелектуально-когнітивний, процесуально-рефлексивний) і показники рівнів сформованості вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців;

- *подальшого розвитку* набули форми й методи навчально-методичного забезпечення процесу формування конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців (педагогічна підтримка, консультації (очні, дистанційні, диференційовані), психолого-педагогічні тренінги, педагогічні консиліуми тощо).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що визначені умови формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки пройшли експериментальну перевірку й можуть бути впроваджені в освітній процес вищих навчальних закладів, що готують фахівців відповідного профілю.

Матеріали дослідження *впроваджено* в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ (довідка № 1/148 від 24.06.2016 р.), Одеського державного університету внутрішніх справ (довідка № 1562 від 01.07.2016 р.), Комунального закладу «Харківська спеціалізована школа-інтернат «Ліцей «Правоохоронець»» (довідка № 179 від 23.05.2016 р.).

Теоретичними положеннями, методичними матеріалами та практичним доробком *можуть послуговуватися* викладачі та командири під час проведення аудиторної й позааудиторної навчально-виховної роботи з курсантами вищих навчальних закладів, що готують майбутніх правоохоронців; науково-викладацький склад вишів при складанні навчальних програм, створенні навчальних підручників і посібників; фахівці системи перепідготовки й підвищення кваліфікації офіцерських кадрів у процесі проведення курсів із дисциплін гуманітарної та професійної підготовки; майбутні правоохоронці при написанні курсових, дипломних і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження здійснювалася завдяки публікаціям матеріалів дисертації, а також виступам на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, а саме: «Сучасна вища і середня

освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Харків, 2013), «Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя» (Харків, 2015), «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (Київ, 2015), «Вища і середня школа в умовах сучасних викликів» (Харків, 2016).

Основні положення й результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії і методики професійної освіти й кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2012-2016).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 11 одноосібних публікаціях, із них 5 статей у провідних фахових виданнях, 2 статті в міжнародних наукометричних періодичних виданнях, 4 – матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. У тексті міститься 16 таблиць (на 10 сторінках), 2 рисунки і 12 додатків (на 57 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 292 сторінки (обсяг основного тексту – 189 сторінок. Список використаних джерел містить 474 найменування, із них 9 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи наукового дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження, наведено відомості про апробацію й упровадження отриманих результатів.

У першому розділі «**Конфліктологічна складова професійної підготовки майбутніх правоохоронців**» на підставі вивчення сучасних наукових джерел з'ясовано суть і зміст ключових понять дослідження («конфлікт», «професійний конфлікт», «конфліктна ситуація», «уміння розв'язання конфліктів», «конфліктологічна компетентність майбутнього правоохоронця»); розкрито функції, структурні й динамічні характеристики конфлікту; визначено специфіку конфліктів, що виникають у професійній діяльності правоохоронців.

У дисертації з'ясовано, що вміння розв'язання конфліктів є важливим складником *конфліктологічної компетентності фахівця*, яку на основі аналізу й узагальнення наукових праць (О. Бандурка, В. Зазикін, В. Лазарева, А. Лукашенко та інші) визначено як інтегроване особистісне утворення фахівця, що передбачає його теоретичну й практичну готовність до профілактики конфліктів, запобігання їм та їх розв'язання, що дає можливість забезпечити антиконфліктний характер професійної діяльності. Структуру конфліктологічної компетентності фахівця формує сукупність спеціальних знань (когнітивний компонент), умінь (операційно-діяльнісний компонент) та особистісних якостей (особистісний компонент).

Мета й завдання дослідження вимагають сутнісно-феноменологічного аналізу поняття «конфлікт».

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави для висновку про наявність різних підходів до розуміння суті конфлікту, що зумовлено складністю та неоднозначністю цього феномена. У науковій літературі суть поняття «*конфлікт*» тлумачиться як: внутрішньоособистісний та інтерактивний антагонізм;

змагання, конкуренція, протидія, боротьба (внутрішня та зовнішня); реакція людей на певні невідповідності; зіткнення, протилежність, суперечності, несумісність поглядів, настанов, мотивів, цілей, інтересів; засіб завдання шкоди іншим чи, навпаки, шлях урегулювання взаємин; засіб самоствердження тощо.

Попри різні тлумачення, науковці сходяться в тому, що феномен конфлікту має інваріантні ознаки, а саме: наявність суб'єктів як носіїв конфлікту; біполярність як протистояння двох начал; активність, спрямована на подолання суперечності; гострі негативні емоційні переживання суб'єктів конфліктного протистояння, що активно впливають на його перебіг (Н. Гришина). З урахуванням цих інваріантних ознак *конфлікт, який виникає в професійній діяльності правоохоронців (професійний конфлікт)*, визначено як найбільш гострий спосіб розвитку й подолання значущих суперечностей, які виникають під час виконання службових обов'язків та здійснення професійної взаємодії. Такі конфлікти зазвичай супроводжуються негативними емоціями та потребують розв'язання та гармонізації стосунків учасників конфлікту.

Установлено, що підставами для класифікації конфліктів у діяльності правоохоронців можуть бути: джерело конфлікту, зміст, значущість, тип дозволу, форма вираження, тип структури взаємин, соціальна формалізація, соціально-психологічний ефект, соціальний результат. Відповідно до цих критеріїв можуть бути виділені такі види конфліктів, як: конструктивні й деструктивні, ділові й емоційні, внутрішньогрупові й міжгрупові, внутрішньоособистісні й міжособистісні, приховані та явні, інтенсивні й стерті, короточасні й затяжні, вертикальні й горизонтальні тощо.

Для правильного розуміння й ефективного розв'язання конфлікту необхідно з'ясувати його причину, визначити його належність до того чи іншого виду; урахувати його структурні й динамічні характеристики.

У процесі дослідження з'ясовано, що *структура конфлікту* включає конфліктну ситуацію, сторони конфлікту, його предмет, умови перебігу, стратегії й тактики поведінки сторін (Г. Антонов, О. Бандурка, М. Козяр, В. Лазарева, А. Лукашенко та інші). *Конфліктна ситуація* в дисертації розглядається як латентна стадія конфлікту, яка є проявом прихованого або відкритого протистояння двох або кількох учасників, кожен із яких має свої цілі, мотиви, засоби або способи вирішення проблеми, що особистісно значуща для кожного з її учасників. З'ясовано, що *сторони (суб'єкти) конфлікту* – учасники конфліктної взаємодії – можуть бути представлені як окремим індивідом (наприклад, у відділенні ОВС – начальником підрозділу або співробітником), так і декількома особами чи групою.

Установлено, що *динамічними характеристиками конфлікту* є: стадії (фази) розгортання конфлікту, його інтенсивність, ритм; стан; інтенціональність, зворотність.

З'ясовано, що до правоохоронних органів традиційно відносять органи внутрішніх справ, органи прокуратури, Служби безпеки, органи державної прикордонної служби, державної податкової служби, державної митної служби, пожежної охорони, державної контрольно-ревізійної служби, низку інших органів, що здійснюють правоохоронні та правозастосовні функції. Основними напрямками

діяльності правоохоронців є: конституційний контроль; прокурорський нагляд (діяльність органів прокуратури); діяльність із забезпечення охорони учасників кримінального судочинства; діяльність із виявлення злочинів, запобігання їм і їх розслідування; захист прав та інтересів громадян та організацій; правова робота в різних сферах господарської діяльності; охорона громадського порядку; діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону та правопорядку. За характером виконуваних повноважень розмежовуються прокурорські, слідчі, оперативні, дізнавальні, нотаріальні, виконавчі та контрольні-перевірочні правоохоронні дії. Особливості розв'язання конфліктів у діяльності правоохоронців зумовлюються передусім тим, що така діяльність: 1) регламентується статусно-статутними стосунками, яким притаманні субординаційні та координаційні зв'язки; 2) вимагає дотримання принципу верховенства права.

У другому розділі «**Теоретичні питання формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки**» здійснено класифікацію вмінь майбутніх правоохоронців розв'язувати конфлікти, розкрито зміст виокремлених груп зазначених умінь; науково обґрунтовано педагогічні умови формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки.

Проведене дослідження ґрунтується на уявленні про *вміння* як здатність людини здійснювати певну діяльність на основі набутих знань і навичок, завершальну стадію формування дії, оволодіння якою дає змогу переключатися з одного способу дії на інший, урізноманітнювати прийоми діяльності (В. Кручек).

З урахуванням наведених положень *уміння розв'язання конфліктів* у контексті дослідження витлумачене як інтегративне інтелектуально-діяльнісне утворення майбутнього правоохоронця, виражене в його здатності припиняти протидію сторін, які конфліктують, та вирішувати проблеми, що призвели до зіткнення цих сторін, урегульовувати конфлікти на основі дотримання принципу верховенства права.

Виокремлення сукупності вмінь розв'язання конфліктів потребувало визначення алгоритму (технології) вирішення конфліктів. На підставі аналізу наукових джерел (А. Анцупов, О. Бандурка, А. Шипілов та інші) зроблено висновок, що така технологія передбачає низку послідовних етапів: 1) аналіз причин конфліктної ситуації 2) прогнозування варіантів подолання конфлікту; 3) визначення відповідних власним інтересам і ситуації способів вирішення конфлікту; 4) проведення дій із реалізації наміченого плану; 5) оцінювання на основі рефлексії конструктивності вирішення конфлікту з урахуванням критеріїв результату подолання цього конфлікту, визнаних обома його сторонами.

На підставі вищенаведених положень, а також з урахуванням специфіки причин і динамічних характеристик конфліктів, притаманних професійній діяльності правоохоронців, у дисертації виділено такі групи вмінь розв'язання конфліктів:

- *інтелектуально-діагностичні* – уміння критично аналізувати, систематизувати, класифікувати, узагальнювати інформацію, давати їй оцінку; здійснювати діагностику взаємин, стану учасників конфлікту, визначати причини конфлікту тощо;

- *конструктивно-прогностичні* – уміння управляти конфліктом, обирати ефективні способи його вирішення; за небагатьма ознаками передбачати дії опонентів, їхню поведінку в процесі конфлікту, прогнозувати розвиток конфліктної ситуації та поведінку суб'єктів сторін, які конфліктують; користуватися повною мірою арсеналом стратегій, методів і засобів конструктивного подолання конфліктів; організувати роботу в постконфліктній ситуації;

- *комунікативно-нормативні* – уміння виявляти доброзичливість і прихильність; доречно застосовувати етикетні правила; дотримуватися статусно-статутних норм і правил міжособистісної взаємодії в колективі; «слухати» сторони конфлікту; надавати зворотний зв'язок; орієнтуватися в змінних умовах; переконувати; зберігати внутрішню автономію в ситуації спілкування; іти на компроміс;

- *емоційно-регулятивні* – уміння регулювати власне емоційне збудження в конфліктній ситуації; керувати своїм емоційним станом у передконфліктних і конфліктних ситуаціях; відкрито виражати свої емоції без образи особи опонента; долати депресивні стани у випадку тривалого конфлікту;

- *мовленнєво-технічні* – уміння чітко, зрозуміло й грамотно висловлювати думки та почуття; уміння використовувати лексичні запаси мови; дотримуватися культури мовлення; використовувати в спілкуванні норми мовного етикету відповідно до конкретної конфліктної ситуації; ставити уточнювальні запитання; володіти голосом тощо;

- *рефлексивно-корегувальні* – уміння адекватно оцінювати наявну конфліктну ситуацію й самовизначитися в ній; гнучко реагувати на будь-які її зміни, проводити самоаналіз, самооцінювання, самоконтроль своєї поведінки з позиції деонтологічних норм і за необхідності своєчасно вносити необхідні корективи.

Формування вмінь у майбутніх правоохоронців розв'язувати конфлікти потребує *обґрунтування педагогічних умов* реалізації вказаного процесу.

У процесі дослідження з'ясовано, що для формування вмінь розв'язання конфліктів значний потенціал має *освітнє середовище* (В. Біблер, Ю. Бронський, Л. Буєва, Ю. Волков, В. Ільїна, Ю. Мануйлов, А. Мудрик, Л. Новікова, В. Семенов, Н. Ходякова та інші). Сьогодні спостерігаємо такі негативні тенденції, як дезорієнтація молоді в етичних та естетичних ідеалах, некритичне запозичення цінностей, способу життя та стереотипів, характерних для західного типу культури (культ гедонізму, індивідуалізму, раціоналізму тощо), що підвищує конфліктогенність як освітнього середовища вишу, так і професійного простору.

Усе це викликає необхідність звернення в процесі професійної підготовки майбутніх правоохоронців до загальнолюдських цінностей, засвоєння кращих досягнень світової культури, використання засобів естетичного виховання. Тому в дисертації зроблено припущення, що формуванню в курсантів вмінь розв'язувати конфлікти сприятиме створення *культурно-освітнього середовища*, яке розглядаємо як сукупність освітніх, виховних, розвивальних, культуротворчих умов та взаємин, що дають можливість усім суб'єктам освітнього процесу долучитися до системи соціального партнерства, у результаті якого створюються сприятливі умови для формування на основі набутих знань особистісних цінностей – підґрунтя

соціальної та професійної, у тому числі конфліктологічної, компетентності майбутнього фахівця.

Крім того, у процесі дослідження встановлено, що причинами значної кількості конфліктів у професійній діяльності майбутніх правоохоронців є недостатньо розвинена гуманістична спрямованість суб'єктів взаємодії, порушення деонтологічних норм взаємодії офіцерів із підлеглими й правопорушниками, а також недостатній рівень загальної культури. Отже, посилення гуманістичного вектору професійної підготовки майбутніх правоохоронців, у тому числі в процесі формування в курсантів умінь розв'язання конфліктів, набуває особливого значення (С. Іщенко, В. Глуховський, С. Поторак та інші).

Усе вищезазначене сприяє зниженню конфліктогенності процесу професійної підготовки майбутніх фахівців, створенню позитивного підґрунтя для формування в них конфліктологічної компетентності, що дало можливість для формулювання **першої умови** успішного формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки: *створення культурно-освітнього середовища, спрямованого на культивування в курсантів гуманістичних цінностей, розвиток в них загальної культури та морально-вольових якостей* (конфліктостійкість, відповідальність, дисциплінованість, толерантність, витримка тощо).

Як доведено соціальною практикою й науковими дослідженнями, формування й розвиток умінь і навичок, засвоєння різних способів дій неможливе без знань. Проте під час пілотажного дослідження було з'ясовано, що більшість курсантів (83,8 %) мають поверхневі знання з питань вирішення конфліктів, діють у конфліктних ситуаціях переважно інтуїтивно. Це дає підстави для визначення **другої умови** успішної реалізації процесу формування вмінь розв'язання конфліктів, яка передбачає *оволодіння майбутніми правоохоронцями конфліктологічними знаннями* стосовно:

- деонтологічних норм поведінки та взаємин у професійній діяльності;
- загальної логіки й стратегій вирішення конфліктів;
- причин виникнення конфлікту, закономірностей та етапів його розвитку та перебігу;
- особливостей поведінки, спілкування й діяльності опонентів, їхніх психічних станів; психологічних характеристик конфліктних особистостей;
- типології конфліктів (за джерелом конфлікту, змістом, значущістю, типом дозволу, формою вираження, соціальною формалізацією, типом структури взаємин, соціально-психологічним ефектом, соціальним результатом тощо) для правильної діагностики причин виникнення конфлікту;
- стратегій і способів розв'язання конфліктів.

Аналіз наукових джерел (В. Андрущенко, Л. Архангельський, В. Баранюк, В. Ігнатова, В. Соколовський, І. Хобта, В. Хмелько та інші) дає підстави стверджувати, що надзвичайно ефективним засобом вироблення практичних умінь у майбутніх фахівців є метод ситуацій, який на відміну від інших способів створює природну необхідність в особистості приймати рішення самостійно, розвиваючи внутрішню потребу професійно-етичної поведінки, а також забезпечує таку

операційну систему, що дає можливість для оволодіння різними стратегіями та способами дій у конфліктних ситуаціях. Під час вирішення ситуації курсанти набувають досвіду безконфліктної взаємодії, культури виявлення емоцій, толерантного ставлення до опонентів, засвоєння норм професійної етики, згоди та співпраці тощо.

З огляду на це, сформульовано *третю умову* успішної реалізації процесу формування вмінь розв'язання конфліктів: *створення в різних видах професійної підготовки (у навчальній та позааудиторній виховній діяльності, під час стажування) навчально-виховних ситуацій, спрямованих на оволодіння курсантами конфліктологічними вміннями.*

У третьому розділі «**Експериментальна перевірка педагогічних умов формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки**» висвітлено загальні питання підготовки та проведення педагогічного експерименту, методи й перебіг експериментальної роботи, обґрунтовано вибір дослідних критеріїв, проаналізовано результати експерименту.

Для перевірки гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент. У ньому були задіяні курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ та Одеського державного університету внутрішніх справ загальною кількістю 144 особи, із яких було створено дві експериментальні групи: E_1 ($n=52$ особи), E_2 ($n=48$ осіб) й контрольну групу КГ ($n=44$ особи). Формувальний експеримент, спрямований на формування в майбутніх правоохоронців умінь розв'язання конфліктів, передбачав варіативну побудову роботи: в експериментальній групі E_1 здійснювалася перевірка ефективності педагогічних умов у процесі навчання курсантів, а також проходження ними стажування, в експериментальній групі E_2 , окрім вище зазначеної роботи, вказані умови створювали в позааудиторній виховній діяльності; у контрольній групі К педагогічні умови формування в майбутніх правоохоронців умінь розв'язання конфліктів цілеспрямовано не забезпечували.

На констатувальному етапі експерименту було проведено діагностування в курсантів експериментальних та контрольної груп вхідного рівня сформованості конфліктологічної компетентності в цілому та вмінь розв'язання конфліктів зокрема за визначеними в дослідженні критеріями і показниками (див. табл. 1 на с. 14).

Із метою отримання даних про вихідний рівень сформованості ділових якостей та з'ясування позиції курсантів щодо необхідності оволодіння вміннями розв'язувати конфлікти запроваджували комплекс методів науково-педагогічного дослідження, а також такі діагностичні методики, як: методика визначення комунікативних і організаторських схильностей (КОС) В. Синявського й Б. Федоришина; методика В. Бойка діагностики комунікативної установки; «Визначення спрямованості особистості» Б. Басса; методика дослідження рівня суб'єктивного контролю психічної стабільності (РСК), розроблена Є. Бажиним, С. Голинкіною, О. Еткіндом; опитувальник креативності Джонсона, експрес-опитувальник «Індекс толерантності» О. Кравцова, Г. Солдатова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова); методика вивчення самооцінки за допомогою ранжування А. Реана.

Застосування комплексу діагностичних методик дало можливість з'ясувати,

що в більшості курсантів як експериментальних, так і контрольної групи конфліктологічні вміння не сформовані на достатньому рівні.

Отримані на констатувальному етапі дані були враховані в подальшій експериментальній роботі.

Формувальний етап педагогічного експерименту було спрямовано на реалізацію педагогічних умов успішного формування в майбутніх правоохоронців вмінь розв'язання конфліктів.

Реалізація *першої умови* вимагала вирішення таких завдань: гармонізація міжособистісних взаємин суб'єктів процесу професійної підготовки, створення сприятливого соціально-психологічного клімату, забезпечення естетики предметно-просторового середовища.

Для цього керівництво факультетів, на яких проводився експеримент, викладачі і командири спрямовували свої зусилля на створення сприятливої психологічної атмосфери на факультеті, в аудиторіях, установах всіх необхідних для формування в майбутніх правоохоронців видів комунікативних зв'язків у межах статутних вимог на основі реалізації принципів взаємоповаги й толерантності. Це забезпечувало створення оптимальних передумов для виявлення професійно-особистісних якостей, які сприяють безконфліктній взаємодії, зниженню конфліктогенності спілкування як підґрунтя для формування конфліктологічних умінь. У процесі розбудови комунікації та взаємодії викладачі і командири намагалися також забезпечити нейтралізацію впливу деструктивних факторів (тривожність, порушення викладачами педагогічного такту, навчальне перевантаження тощо) на психіку курсантів.

Реалізацію *другої педагогічної умови*, яка передбачала оволодіння майбутніми правоохоронцями конфліктологічними знаннями як дієвого теоретичного підґрунтя відповідних умінь, здійснювалася шляхом уведення спеціальних тем, модулів з конфліктології до змісту лекційних занять із соціально-гуманітарних і фахових дисциплін. Оскільки в процесі пілотажного дослідження було встановлено, що цілеспрямована конфліктологічна підготовка майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах відповідного профілю не проводиться. Тому було проаналізовано робочі навчальні програми і визначено теми занять, у межах яких уведення цієї інформації виявилось логічним.

Так, для поліпшення змісту теоретичної підготовки студентів з проблем конфліктів соціально-гуманітарні дисципліни (курси «Юридична психологія», «Професійно-психологічна підготовка працівників ОВС», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Політологія», «Філософія») доповнили питаннями про роль конфліктів як фактору розвитку особистості і соціальних відносин; про зміст, функції, стилі спілкування, його значення у виникненні конфліктів; про особистісні властивості, що зумовлюють конфліктність чи безконфліктність людини. Крім того, було розроблено спецкурс «Конфліктологічна компетентність правоохоронця», уведення якого передбачало, по-перше, виключення дублювання навчальної інформації, яку курсанти отримували при вивченні соціально-гуманітарних і фахових дисциплін; по-друге, використання різноманітних, передусім інтерактивних, форм і методів навчання, орієнтованих на активізацію навчально-

пізнавальних дій в оволодінні конфліктологічними знаннями.

Для розвитку потреби в конфліктологічних знаннях та інтересу до оволодіння ними використовувалися різноманітні шляхи й засоби, а саме: забезпечення новизни й цікавості навчального матеріалу, використання яскравих прикладів і фактів правоохоронної практики в процесі викладу нового матеріалу, актуалізація зв'язку конфліктологічних знань із специфікою майбутньої професії тощо.

Майбутніх правоохоронців постійно навчали критично мислити, самостійно приймати рішення при розв'язанні конфліктів різних типів. Для цього на заняттях застосовували проблемні завдання різного рівня складності, міні-дискусії («Професійна культура майбутнього офіцера в зоні конфліктологічної компетентності», «Конфліктологічні вміння правоохоронця»). Під час занять перед курсантами ставилися такі питання: «Яку роль конфліктологічна підготовка відіграє в професійній діяльності офіцера-правоохоронця?», «Чи можна говорити про культуру емоцій офіцера?», «Чому підвищується значущість конфліктологічних умінь у професійній діяльності сучасного правоохоронця?», «Чи можна обійтися в правоохоронній діяльності без умінь розв'язання конфліктів?», «Які емоції Ви переживаєте зараз? Чому?», «Чи можна уникнути в професійній діяльності офіцера-правоохоронця конфліктів?» тощо. У групі Е₂ у позааудиторний час додатково проводили бесіди, дискусії, години спілкування за темами «Конфліктогенність сучасного суспільства», «Конфлікт із самим собою», «Стрес ХХІ століття», де майбутні правоохоронці задавали питання відносно визначеної проблеми, обговорювали професійні і життєві конфліктні ситуації. У процесі таких заходів відбувалося формування проблемного поля з педагогічною домінантою «конфліктологічні вміння».

У процесі реалізації *третьої умови* успішного формування в майбутніх правоохоронців умінь розв'язання конфліктів у процесі їхньої професійної підготовки створювали навчально-виховні ситуації різних типів:

I тип ситуацій був спрямований на стимулювання емоційно-почуттєвих станів, що збуджували прагнення курсантів до виявлення професійно-етичних якостей, культури емоцій і почуттів (ситуації співчуття, співпереживання; ситуації розриву способу і результату дії та ін.).

Ситуації II типу спонукали майбутніх правоохоронців до безконфліктного спілкування, творчої взаємодії у колективній діяльності (ситуації допомоги і взаємодопомоги; ситуації співпереживання, ситуації змагання і суперництва; ситуації підпорядкування та ін.).

III тип ситуацій безпосередньо спонукали курсантів до виявлення різних груп конфліктологічних умінь (ситуації морального вибору; ситуації прийняття відповідальних рішень; конфліктостворювальні ситуації з професійно-етичними колізіями, ситуації опанування новими способами розв'язання конфліктів).

Ситуації IV типу використовували з метою стимулювання курсантів до самовдосконалення конфліктологічних умінь (ситуації критики і самокритики; конфліктні ситуації між прагненням вчиняти відповідно професійно-етичному зразку і реальними можливостями курсанта; ситуації самооцінки тощо).

Ефективними методами для відтворення ситуацій та процесів, що максимально

відображали реалії професійної діяльності сучасного правоохоронця, виявилися *ділові, рольові, імітаційні ігри*. У процесі експериментальної роботи широко застосовували сучасні комунікативні технології та мультимедійні засоби навчання.

Для опанування курсантами визначеними у дослідженні групами конфліктологічних умінь під час створення ситуацій взаємодії використовували різноманітні *вправи*:

- *аналітичні* («Конфлікт очами свідка», «Дзеркало» тощо), що навчали курсантів аналізувати конфліктні ситуації і на цій основі приймати обґрунтовані рішення відповідно до професійно-етичних норм;

- *інтелектуально-прогностичні* («Моделювання», «Співбесіда», «Ситуативні вправи» тощо), що спонукали курсантів до усвідомлення правильності власних дій у конфліктній ситуації, їх значущості для оточуючих і для себе особисто, сприяли прийняттю грамотних рішень, прогнозуванню можливих наслідків власних дій і поведінки в конфлікті, визначенню перспектив його перебігу;

- *перцептивно-емпатійні* («Відчуй товариша», «Асоціації», «Портрет», «Хто це?»), які сприяли формуванню вмінь адекватно, неупереджено і точно сприймати особистісні властивості та поведінку товаришів, за зовнішніми ознаками правильно розуміти їхній стан, мотиви і переживання;

- *мовленнєві* («Переговори», «Екскурсовод», «Ритор»), що передбачали збагачення лексичного запасу курсантів, підвищення загальної культури і культури мовлення, оволодіння вербальними засобами обміну інформацією;

- *емоційно-регулятивні* («Конфлікт», «Екстремальна ситуація», «Допоможи собі сам», «Релаксація»), що передбачали опанування курсантами вміннями стримувати негативні емоції у спілкуванні, умінь саморегуляції, уміння запобігати конфліктам;

- *вправи-тренінги* («Знайди пару», «Передача інформації», «Вислухай – поверни», тощо), які допомагали курсантам оволодівати різними конфліктологічними вміннями у конкретних ситуаціях спілкування;

- *конструктивні* («Альтернатива», «А я не згоден» тощо), спрямовані на розкриття творчого потенціалу курсантів у розв'язанні професійних проблем, здійсненні різних справ, оскільки в такий спосіб пропонувалися різнобічне бачення конфлікту, альтернативні способи його розв'язання;

- *рефлексійні* («Оціни свої дії», «Експерт»), які актуалізували особистісні та групові мотиви поведінки в різноманітних видах діяльності, вимагали аналізу ситуації і дозволяли самому курсанту або групі курсантів, педагогу визначити ті конфліктологічні якості й вміння майбутнього правоохоронця, які вимагають особливої уваги.

Позитивно вплинуло на формування конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців стажування після третього та п'ятого семестру, у ролі командира відділення і командира взводу. Під час стажування курсант, перебуваючи в реальних умовах виконання професійних обов'язків, мав можливість набути досвіду розв'язувати конфлікати.

Як свідчать наведені в табл. 1 дані, за всіма визначеними критеріями й показниками більш суттєві зміни відбувались у курсантів експериментальних груп,

порівняно з курсантами контрольної групи, що дає підстави для висновку про підтвердження висунутої гіпотези. Дані таблиці також дають підстави констатувати, що за всіма визначеними критеріями більш суттєву позитивну динаміку отримано в експериментальній групі E₂.

Таблиця 1

Результати експериментальної роботи (приріст у %)

Критерії і показники сформованості вмінь розв'язання конфліктів майбутніх правоохоронців	Групи								
	E ₁ (52 особи)	E ₂ (48 осіб)	КГ (44 особи)						
Мотиваційно-особистісний критерій									
<ul style="list-style-type: none"> ➤ усвідомлення значущості конфліктологічних умінь як важливої складової професіоналізму сучасного правоохоронця: • усвідомлюють повною мірою • усвідомлюють недостатньо • майже не усвідомлюють 	+59,6 -40,4 -19,2	+62,5 -41,7 -20,8	+13,7 -2,3 -11,4						
<ul style="list-style-type: none"> ➤ прагнення до оволодіння конфліктологічними вміннями: • позитивно-активне • позитивно-пасивне • індиферентне 	+50,0 -15,4 -34,6	+62,5 -29,1 -33,4	+29,6 -15,9 -137						
<ul style="list-style-type: none"> ➤ характер виявлення особистісних якостей, які сприяють успішному формуванню й розвитку в курсантів конфліктологічних умінь (конфліктостійкість, мобільність у прийнятті рішень, імпровізація, здатність до емпатії, емоційна стійкість, товариськість, толерантність, самовладання в конфліктній ситуації тощо): • стійкий • ситуативний • майже не виявляють 	+53,8 -26,9 -26,9	+70,8 -27,1 -43,7	+29,6 +9,1 -38,7						
Інтелектуально-когнітивний критерій (рівні засвоєння конфліктологічних знань):									
<ul style="list-style-type: none"> • високий (знання повні, системні) • середній (знання досить повні, але недостатньо систематизовані) • низький (знання поверхові, безсистемні) 	+42,3 +23,1 -65,4	+54,2 +18,7 -72,9	+13,6 +20,5 -34,1						
Процесуально-рефлексивний критерій:									
<ul style="list-style-type: none"> ➤ рівень сформованості вмінь розв'язання конфліктів: • інтелектуально-діагностичні • конструктивно-прогностичні • комунікативно-нормативні • емоційно-регулятивні • мовленнєво-технічні • рефлексивно-корегувальні 	Група E ₁			Група E ₂			Група КГ		
	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.
	+27,0	+19,3	-46,3	+41,6	+2,1	-43,7	+27,3	-2,3	-25,0
	+30,8	+25,0	-55,8	+35,5	+20,7	-56,2	+27,3	+6,8	-34,1
	+36,6	-9,7	-26,9	+52,1	-20,8	-31,3	+22,8	-2,3	-20,5
	+55,8	-23,1	-32,7	+62,5	-27,1	-35,4	+11,4	+6,8	-18,2
	+67,4	-27,0	-40,4	+62,5	-24,9	-37,6	+47,8	-25,0	-22,8
	+44,3	+1,9	-46,2	+45,7	-6,1	-39,6	+29,6	+4,6	-34,2
<ul style="list-style-type: none"> ➤ рівні рефлексивності поведінки в конфліктних ситуаціях: • високий (постійно здійснює рефлексію власних дій й на цій основі їх корегує) • середній (здійснює рефлексію власних дій ситуативно, не завжди враховує їх результати в подальшій діяльності) • низький (не прагне й не вміє аналізувати власні дії й поведінку) 	+23,1 +13,5 -36,6	+37,6 -4,2 -33,4	+11,4 +13,6 -25,0						
<ul style="list-style-type: none"> ➤ самооцінка курсантів щодо сформованості в них конфліктологічних умінь: • адекватна • завищена • занижена 	+36,5 -15,4 -21,1	+50,0 -31,2 -18,8	+9,1 +6,8 -15,9						

Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики (аналізувалася зміна статистичних характеристик експериментальних і контрольних вибірок за критеріями значущості).

Проведеним дослідженням підтвердили основні положення висунутої гіпотези, на підставі чого сформулювали **висновки** відповідно до поставлених завдань:

1. На підставі аналізу наукових джерел з'ясовано, що конфлікт як інтегральна категорія характеризується інваріантними ознаками (зіткнення, боротьба, конкуренція, протиборство, протилежність, наявність суперечностей, несумісність цілей, мотивів, інтересів, цінностей, позицій, думок, дій тощо).

Установлено, що професійні конфлікти в діяльності правоохоронця можуть мати деструктивний (погіршують психологічний клімат у колективі, знижують ефективність індивідуальної та спільної правоохоронної діяльності, призводить до руйнування міжособистісних стосунків, негативно впливають на емоційно-психологічний стан співробітників тощо) та конструктивний (висвітлення нерозв'язаних проблем, усунення суперечностей у стосунках, послаблення психічної напруженості, сприяння професійному розвитку фахівця й згуртуванню колективу, підвищення ефективності правоохоронної діяльності тощо) характер.

2. Професійний конфлікт визначено як найбільш гострий спосіб розвитку і подолання значущих суперечностей, що виникають у взаємодії суб'єктів професійної діяльності, зазвичай супроводжується негативними емоціями та потребує розв'язання і гармонізації.

З'ясовано, що особливості розв'язання конфліктів у діяльності правоохоронців обумовлюються тим, що така діяльність, по-перше, жорстко регламентується статусно-статутними стосунками, яким притаманні субординаційні та координаційні зв'язки; по-друге – вимагає верховенства права.

Установлено, що техніка вирішення конфліктів включає низку послідовних операцій: аналіз конфліктної ситуації, прогнозування варіантів вирішення конфлікту, визначення відповідних власним інтересам і ситуації способів його вирішення, дії з реалізації наміченого плану, контроль ефективності власних дій, оцінка ефективності розв'язання конфлікту на основі визначених критеріїв результату вирішення конфлікту, визнаних обома його сторонами. Конфлікти конструктивно можуть усуватися шляхом співробітництва, компромісу, поступки, уникання.

Уміння розв'язання конфліктів (або конфліктологічні вміння) розкрито як інтегративне утворення майбутнього правоохоронця, вираженого в його спроможності передбачати конфлікти, розв'язувати їх на професійно-етичній основі, здійснювати психологічний вплив на сторони, що конфліктують, з метою зниження негативних наслідків професійної взаємодії. Розроблена класифікація конфліктологічних умінь майбутнього правоохоронця включає інтелектуально-діагностичні; конструктивно-прогностичні; комунікативно-нормативні; емоційно-регулятивні; мовленнєво-технічні; рефлексивно-корегувальні вміння.

3. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування умінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної

підготовки: створення культурно-освітнього середовища, спрямованого на культивування гуманістичних цінностей курсантів, розвиток їхньої загальної культури та морально-вольових якостей (конфліктостійкість, відповідальність, дисциплінованість, толерантність, витримка тощо); оволодіння майбутніми правоохоронцями конфліктологічними знаннями як дієвого теоретичного підґрунтя відповідних умінь; створення в різних видах професійної підготовки (у навчальній та позааудиторній виховній діяльності, під час стажування) навчально-виховних ситуацій, спрямованих на оволодіння курсантами конфліктологічними вміннями.

Експериментально доведено їх ефективність, що виявилось у позитивному впливі на рівні конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців. Так, кількість курсантів з високим рівнем сформованості конфліктологічної компетентності у експериментальній групі E₁ збільшилась на 26,9 %, у групі E₂ на 41,7 %, тоді як у контрольній групі відповідний приріст склав лише +18,2 %. У той же час кількість курсантів з низьким рівнем сформованості конфліктологічної компетентності відповідно зменшилась у групі E₁ на 57,6 %, у групі E₂ на 62,6 %, у групі КГ – на 31,9 %. Більш високі показники в оволодінні конфліктологічними вміннями курсантами групи E₂ свідчать про необхідність забезпечення формування досліджуваних умінь як у процесі навчання, так і в позааудиторній діяльності.

4. Уточнено критерії й показники рівнів сформованості вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців як складової конфліктологічної компетентності, до яких віднесено: *мотиваційно-особистісний* (сформованість мотивації курсантів щодо оволодіння вміннями розв'язання конфліктів, усвідомлення значущості зазначених умінь як важливої складової професіоналізму сучасного правоохоронця, прагнення до оволодіння конфліктологічними вміннями, виявлення особистісних якостей, які сприяють успішному формуванню й розвитку конфліктологічних умінь: мобільність у прийнятті рішень, імпровізація, здатність до емпатії, товарицькість, толерантність, самовладання в конфліктній ситуації тощо); *інтелектуально-когнітивний* (засвоєння конфліктологічних знань); *процесуально-рефлексивний* (сформованість умінь розв'язувати конфлікти, рефлексивність, адекватність самооцінки).

Проведеним дослідженням не претендуємо на остаточне й вичерпне розв'язання досліджуваної проблеми. Зокрема, подальшого вивчення потребують питання удосконалення навчально-методичного й технологічного забезпечення процесу формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки з урахуванням індивідуального підходу до конфліктологічної підготовки курсантів та специфіки роботи з курсантами різних факультетів.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Климентьева О. С. Конфліктологічна компетентність як складова професіоналізму майбутніх правоохоронців / О. С. Климентьева // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : «Смугаста типографія», 2015. – Вип. 51. – С. 269-276.

2. Климентьева О. С. Підготовка майбутніх правоохоронців до конструктивного вирішення конфліктів у професійному середовищі /

О. С. Климентьева // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – Вип. 45 (98). – С. 124-130.

3. Климентьева О. С. Комунікативні вміння у структурі конфліктологічних умінь майбутнього правоохоронця / О. С. Климентьева // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. – Херсон : Грінь Д. С., 2015. – Вип. 1(12). – Т. 2. – С. 50-53.

4. Климентьева О. С. Формування в майбутніх правоохоронців емоційно-регулятивних умінь вирішення професійних конфліктів / О. С. Климентьева // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. – Херсон : Грінь Д. С., 2015. – Вип. 1(12). – Т. 3. – С. 43-46.

5. Климентьева О. С. Класифікація професійних конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ / О. С. Климентьева // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. – Х. : ХНАДУ, 2016. – Вип. 39. – С. 99-97.

6. Климентьева О. С. Причини виникнення конфліктів у професійній діяльності правоохоронців / О. С. Климентьева // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : «Смуґаста типографія», 2016. – Вип. 52. – С. 312-319.

7. Климентьева О. С. Застосування методу ситуацій для формування конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців / О. С. Климентьева // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : «Смуґаста типографія», 2016. – Вип. 53. – С. 201-208.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Климентьева О. С. Актуальність проблеми формування конфліктологічних умінь у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки / О. С. Климентьева // Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 лист. 2013 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 56.

9. Климентьева О. С. Знання в системі формування конфліктологічних умінь у майбутніх правоохоронців / О. С. Климентьева // Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя : матеріали наук.-практ. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 20 жовт. 2015 р.) / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 60-61.

10. Климентьева О. С. Наукові підходи до визначення суті професійного конфлікту / О. С. Климентьева // Наукова дискусія: питання педагогіки та психології : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4-5 груд. 2015 р.). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2015 – С. 58-60.

11. Климентьева О. С. Психолого-педагогічні засади профілактики конфліктів у професійній діяльності правоохоронців / О. С. Климентьева // Вища і середня школа в умовах сучасних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2016 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : «Смуґаста

типографія», 2016. – С. 163-168.

АНОТАЦІЇ

Климентьєва О. С. Формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі їхньої професійної підготовки.

У дисертації з'ясовано суть ключових понять дослідження, схарактеризовано види конфліктів, властивих професійній діяльності фахівців правоохоронної галузі, проаналізовано причини їх виникнення, етапи й способи подолання, розроблено класифікацію конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки та експериментально перевірено ефективність цих умов. Уточнено критерії й показники рівнів сформованості вмінь розв'язання конфліктів як складової конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців.

Ключові слова: майбутній правоохоронець, професійна підготовка, конфліктологічна компетентність, конфлікт, уміння розв'язання конфліктів, формування.

Климентьєва О. С. Формирование умений разрешать конфликты у будущих правоохранителей в процессе профессиональной подготовки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2017.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования умений разрешать конфликты у будущих правоохранителей в процессе их профессиональной подготовки.

На основании анализа научных источников выяснено, что конфликт как интегральная категория характеризуется инвариантными признаками (столкновение, борьба, конкуренция, противоборство, противоположность, наличие противоречий, несовместимость целей, мотивов, интересов, ценностей, позиций, мнений, действий и т.п.).

Установлено, что профессиональные конфликты в деятельности правоохранителя могут иметь деструктивный (ухудшают психологический климат в коллективе, снижают эффективность индивидуальной и совместной правоохранительной деятельности, приводят к разрушению межличностных

отношений, отрицательно влияют на эмоционально-психологическое состояние сотрудников и т.п.) и конструктивный (освещение нерешенных проблем, устранение противоречий в отношениях, ослабление психической напряженности, содействие профессиональному развитию специалиста и сплочению коллектива, повышение эффективности правоохранительной деятельности и т. д) характер.

Определены суть, структура и виды конфликтов, характерных для профессиональной деятельности специалистов правоохранительных органов, причины возникновения конфликтов, этапы и способы их решения.

Профессиональный конфликт определен как наиболее острый способ развития и преодоления значимых противоречий, возникающих во взаимодействии субъектов профессиональной деятельности, который обычно сопровождается негативными эмоциями и требует разрешения и гармонизации отношений.

Техника разрешения конфликтов включает ряд последовательных операций: анализ конфликтной ситуации; прогнозирование вариантов решения конфликта; определение соответствующих собственным интересам и ситуации способов разрешения конфликта; осуществление действий по реализации намеченного плана; контроль эффективности действий; оценка эффективности решения конфликта на основе определенных критериев результата разрешения конфликта, признанных обеими сторонами. Конфликты конструктивно могут устраняться путем сотрудничества, компромисса, уступки, избегания.

Умения разрешения конфликтов (или конфликтологические умения) раскрыто как интегративное интеллектуально-деятельностное образование будущего стража порядка, выраженное в его способности предупреждать конфликты, разрешать их на профессионально-этической основе, осуществлять психологическое воздействие на стороны, которые конфликтуют, с целью снижения негативных последствий профессионального взаимодействия.

В диссертации отмечается, что основными направлениями деятельности правоохранителей являются: конституционный контроль; прокурорский надзор (деятельность органов прокуратуры); деятельность по обеспечению охраны участников уголовного судопроизводства; деятельность по выявлению, предотвращению и расследованию преступлений; защита прав и интересов граждан и организаций; правовая работа в различных сферах хозяйственной деятельности; охрана общественного порядка; деятельность по защите государственной (национальной) безопасности, государственной границы и правопорядка. По характеру выполняемых полномочий различают прокурорские, следовательские, оперативные, нотариальные, исполнительные и контрольно-проверочные правоохранительные действия. Особенности разрешения конфликтов в деятельности правоохранительных органов обусловлены, прежде всего, тем, что такая деятельность: 1) регламентируется уставными отношениями, которым присущи субординационные и координационные связи; 2) требует соблюдение принципа верховенства права.

В диссертации выделены следующие группы умений разрешения конфликтов будущими правоохранителями: интеллектуально-диагностические; конструктивно-прогностические; коммуникативно-нормативные; эмоционально-регулятивные;

языко-технические; рефлексивно-корректировочные.

В процессе исследования теоретически обоснованы педагогические условия формирования умений разрешения конфликтов в будущих стражей порядка в процессе их профессиональной подготовки: гуманизация и эстетизация образовательной среды для развития у курсантов общей культуры, культуры эмоций и морально-волевых качеств (воспитанность, достоинство, ответственность, дисциплинированность, толерантность, выдержка и т.п.); овладение будущими правоохранителями конфликтологическими знаниями как действенной теоретической основой соответствующих умений; создание в различных видах профессиональной подготовки (в учебной и внеаудиторной воспитательной деятельности, во время стажировки) учебно-воспитательных ситуаций, направленных на овладение курсантами конфликтологическими умениями. Экспериментально доказана эффективность внедрения этих условий.

Ключевые слова: будущий правоохранитель, профессиональная подготовка, конфликтологическая компетентность, конфликт, умение разрешения конфликтов, формирование.

Klymentieva O. S. Forming Skills of Conflict Resolution of Future Law Enforcement Officers in the Process of Professional Training. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is a theoretical and experimental investigation of the problem of forming skills of conflict resolution of future law enforcement officers in the process of professional training.

The essence of key terms of the investigation is ascertained. The types of conflicts inherent in professional activity of law enforcement officers are revealed. The causes of conflicts' origin, stages and methods of resolution of conflicts are analysed. The classification of skills of conflict resolution of future law enforcement officers is developed. The pedagogical conditions of forming skills of conflict resolution of future law enforcement officers in the process of professional training are theoretically grounded; effectiveness of those conditions are experimentally verified. Criteria and indicators of the levels of forming skills of conflict resolution of future law enforcement officers as a part of their conflict competence are identified.

Key words: future law enforcement officer, professional training, conflict competence, conflict, skills of conflict resolution, forming.